

наділу), було однією із політтехнологій того часу, запропонованих українськими політиками, які у боротьбі за владу намагалися утриматися будь-якою ціною. При цьому боротьба завершилася непрогнозованими наслідками – державним переворотом і втратою влади.

1. Дудка В., Дудка Л. Трансформація великого землеволодіння у Лівобережній Наддніпрянщині напередодні революції 1917 – 1920 рр. // *Український селянин*. – 2004. – Вип. 8.
2. Ковальова Н.А. Аграрна політика в Україні періоду національно-демократичної революції (1917 – 1921 рр.) / Н.А. Ковальова, С.В. Корновенко, Б.В. Малиновський, О.В. Михайлюк, А.Г. Морозов. – Черкаси: Ант, 2007.
3. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. В-2-х т. – К.: Наукова думка, 1996-1997.
4. Історія українського селянства. Нариси: в 2-х т. – К.: Наук. думка, 2006. – Т.1.
5. Витанович І. Аграрна політика українських урядів років революції й визвольних змагань (1917 – 20) // *Український історик*. – 1967. – № 3-4.
6. Народна Воля. – 1918.
7. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. В 4-х т. – Нью-Йорк, 1969. – Т.2.
8. Нова Рада. – 1918.
9. Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923 рр. – К.: Темпора, 2002. – Т.2.
10. Робітничка газета. – 1918.
11. Чикаленко С. Щоденник (1918 – 1919). У 2-х т. – К.: Темпора, 2004. – Т.2.
12. Винниченко В. Відродження нації. – Ч. II. – К., 1990.
13. Полонська-Василенко Н. Історія України. У 2т. – К.: Либідь, 1992. – Т.2.
14. Українське державотворення: невитребуваний потенціал: Словник-довідник. – К.: Либідь, 1997.
15. Верстюк В.Ф., Осташко Т.С. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. – К., 1998.
16. Лукмський А. Противосоветские организации на Украине и начало гетманства / Революция на Украине по мемуарам белых. – К.: Политиздат Украины, 1990.

С. Корновенко

СТАВЛЕННЯ СЕЛЯН ТАВРІЇ ДО АГРАРНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УРЯДУ ПІВДНЯ РОСІЇ (1920 Р.)

Аграрна політика уряду П. Врангеля – актуальна і перспективна для вивчення наукова проблема. Тривалий час у вітчизняній історіографії вона подавалася схематично, спрощено, навіть сфальсифіковано. У зв'язку з цим автор статті ставить за мету об'єктивно з'ясувати ставлення поміщиків, селян Таврії до аграрних інновацій Уряду Півдня Росії, визначити причини, що його зумовлювали.

Аграрне законодавство Уряду Півдня Росії було опубліковане 25 травня 1920 р¹. До цього пакета документів входили: „Повідомлення уряду із земельного питання”, „Наказ про землю”, „Правила про передачу розпорядженням Уряду казенних, Державного Земельного Банку і приватновласницьких земель сільськогосподарського призначення у власність господарів, що її обробляли”, „Тимчасове Положення про земельні установи”. Воно спрямовувалося на впорядкування землекористування і землеволодіння на селі; за мету генерал ставив наділення селян землею, піднесення як їх матеріального добробуту, так і галузі в цілому; законодавство представляло та захищало економічні інтереси не лише середньозаможного та заможного селянства. Охорона радгоспів і комун Урядом Півдня Росії свідчила про те, що він урахував й інтереси незможного та малозаможного селянства; поміщики, колишні власники, усувалися із процедури розрахунків із селянами-займанцями. Більше того, спеціальним розпорядженням Головнокомандувача їм заборонялося не лише повертатися у маєтки, а навіть обіймати адмінпосади у повіті, де ці маєтки розташовувалися; аграрне законодавство П. Врангеля відповідало реальному стану справ у сільському господарстві Таврійської губернії, відображало інтереси практично всіх категорій селянства.

Опрацьовані нами матеріали фіксують широкий діапазон настроїв селянства щодо аграрного законодавства Уряду Півдня Росії. На нашу думку, необхідно мати на увазі, що ставлення селян до наказу про землю та інших супроводжуючих його документів більшою мірою виявляло їхню позицію до окремих представників влади білого Криму, до тривалості її перебування, до соціально-економічної ситуації 1920 р., аніж до самої нормативно-правової бази.

У більшості історичних джерел, залучених нами до дослідження, зафіксовано компліментарне ставлення селян до аграрних законів уряду П. Врангеля. „Ставлення населення до нас позитивне ... Селяни активно цікавилися літературою. Життя тут у декілька разів дешевше від кримського”, – ділився своїми враженнями з кореспондентом “Таврического голоса” один із лекторів, що повернувся з поїздки селами Північної Таврії [1]. За даними, що надходили до редакції газети “Юг России”, “населення зацікавлене новим законом про землю, ставиться до нього з розумінням” [2, 5 зв].

У записці, на полях якої автором написано “о сделанном по закону Врангеля”, зазначався стан справ у повітах Таврії, щойно відвойованих Російською Армією у Червоної. Окрім іншого, мова йшла і про ставлення населення цих місцевостей до аграрного законодавства уряду П. Врангеля. “За того співчуття, з яким населення зустрічає закон про землю, особливо у повітах Таврії, які пережили всі жахи більшовицького рабства та обману в обіцянках, у будь-якому державному втручанні потреби немає”, – повідомлялося у документі. За враженнями Мелітопольського повітового земельного посередника, який прибув у повіт 11 червня 1920 р. для проведення землевпорядних робіт, “населення звістку про землю сприйняло позитивно” [3, 13 – 15].

Подібним становище було в Перекопському повіті. Лектори-агітатори, які не один раз об'їхали волості повіту, інформували, що селяни до закону про землю виявляють активний інтерес, “співчутливе” ставлення. Такий висновок

¹ На територіях, що перебували під управлінням Білого руху Півдня Росії, діяв юліанський календар. А. Денікін та П. Врангель відмовилися від запровадження григоріанського календаря, оскільки першими за них це зробили більшовики. У зв'язку з цим дати у статті подано за старим стилем.

вони зробили на підставі того, що під час бесід із селянами останні задавали багато запитань. Насамперед їх цікавили практичні аспекти реалізації аграрної реформи [4, 9 – 9 зв]. Незважаючи на те, що в Ялтинському повіті не було земель, які підлягали відчуженню, селяни Байдарської, Алуштинської та Богатирської волостей виявляли жвавий інтерес до аграрного законодавства від 25 травня 1920 р. Вони навіть порушили клопотання перед повітовою радою про організацію виборів волосних земельних рад [2, 32 зв].

Водночас у повітах, на території яких ще донедавна точилися бойові дії, ставлення селян до аграрного законодавства Уряду Півдня Росії було стримане, нейтральне. Про таке найімовірно повідомляли службовці УЗіЗу у своїх інформаційних зведеннях. Так, працівники цього відомства, перебуваючи у північних волостях Мелітопольського, Бердянського та Дніпровського повітів, зазначали, що “у них склалося враження, що після низки обіцянок із боку різних властей ..., селяни втратили віру в ці обіцянки ...” [5, 50, 52]. Такі спостереження датуються першою декадою червня 1920 р. Вище ми зазначали, що вже у першій декаді вересня 1920 р. селяни думали інакше.

Прикладом-ілюстрацією стриманого ставлення селян до аграрного законодавства уряду П. Врангеля можна назвати випадок в одному із сіл Сімферопольського повіту, характерний в цілому для всіх волостей цієї місцевості. Землемір у розмові з селянами запитав, чи відомо їм щось про аграрне законодавство Уряду Півдня Росії. Селянський схід виявив незрозуміння ситуації. Працівник УЗіЗу звернув їхню увагу на документ, приклеєний на дошці оголошень. “Цей закон знаємо”, – відповідають без ентузіазму. Водночас селяни погоджуються з тим, щоб землемір їм його пояснив. Під час роз’яснення “Наказу” з’ясувалося, що селяни добре знаються на його змісті. На цей раз непорозуміння демонстрував службовець УЗіЗу. У відповідь селяни йому розтлумачували: “У нас багато яких законів було: і земельних, і неземельних. Так само розвісять біля волосного правління і більше нічого. Повисить, повисить, потім знімуть, інший повісять. Як повісили закон генерала Врангеля, так ми його прочитали, але чекали, коли його знімуть та повісять інший”. Водночас, як зазначав землемір, оскільки “Наказ” припав селянам до душі, вони його вивчили напам’ять і очікували від влади конкретних кроків із його реалізації. “Коли селяни побачили, що цей закон створений не лише для того, щоб висіти на дошці біля волосного правління, а й проводиться в життя, долучилися до проведення довгоочікуваної реформи” [2, 30 – 31 зв].

Узагальнюючи інформацію з історичних джерел [6, 51 – 96], міркування попередників (В. Цветкова [7, 194 – 202], Є. Анкудінова [8, 78 – 82], С. Бородіна [9, 56 – 57]) та інших істориків, окреслюємо причини, що впливали на ставлення селян Північної Таврії, Криму до аграрного законодавства уряду П. Врангеля. Умовно розрізняємо такі групи: 1) соціально-економічного характеру; 2) суспільно-політичного; 3) суб’єктивного.

Перша група. Вона зумовлена впливом на соціально-економічний розвиток одноосібних селянських господарств Першої світової, революції та громадянських воєн, різновекторних внутрішньоекономічних політик урядів, що змінювали один одного на території українських губерній упродовж 1917 – 1920 рр. Зокрема, за складних умов революції та громадянської війни селянство залишалось одним із найважливіших джерел продовольчих та людських ресурсів. У зв’язку з цим воно було і основним об’єктом фіскальної політики всіх без винятку політичних режимів, що діяли на території українських губерній у 1917 – 1920 рр. Результатом взаємодії цих факторів стало значне послаблення господарсько-економічного потенціалу одноосібних селянських

господарств. Воно виявило себе у такому: скорочення розмірів посівних площ та тих, що оброблялися; дефіцит мертвого та живого інвентарю; брак виробничих сил; зменшення врожайів.

Друга група. Революція та громадянська війна як явища суспільно-політичного, соціально-економічного та історичного, а відтак і соціокультурного порядку, виявилися занадто динамічними. Лінія фронтів могла змінюватися по декілька разів упродовж не лише тижня, а і одного дня. Все це не сприяло внутрішньополітичній стабільності. У населення формувалася невпевненість у міцному становищі тієї чи іншої влади, острах перед можливими репресіями. У нашому випадку – з боку більшовиків. Про це прямо говорили діячі кримського радянського підпілля.

Третя група. Крім положень тієї чи іншої реформи, населення виявляє своє ставлення і до тих представників влади, з якими асоціюється її проведення. Не в останню чергу фактором або контрфактором виступає і позиція тих соціальних груп, з якими безпосередньо співає селянство. Тому взаємодія з ними також позначається на загальній довірі до влади, її ініціатив. У 1920 р. селяни Північної Таврії та Криму тісно взаємодіяли з великими землевласниками, військовими, співробітниками землевпорядних органів. Не завжди співпраця з ними носила безконфліктний характер. З цього приводу ми уже згадували про дії поміщиків. Експедиції траплялися і з військовими, хоч вони були значно менших масштабів, ніж за А. Денікіна, а влада білого Криму застосовувала ефективніших каральних заходів для їхнього припинення. Давалися взнаки і заходи більшовицької контрагітації. Найбільше селян насторожували спеціально неправильно інтерпретовані більшовиками положення “Наказу” стосовно розмірів та термінів викупних платежів за землю. Це формувало стереотипи, які дистанціювали селян від проселянського ідейного поля аграрного законодавства Уряду Півдня Росії.

Крім того, за роки революції та громадянської війни еволюціонували не лише економіка та політика (ми не говоримо про вектор еволюції: занепад чи розвиток), зміни відбулися у свідомості, психології людей. Торкнулися вони і селянства. Переживши за чотири революційні роки різні реформаторські ідеї, політичні моделі тощо, у селян виробився до їхнього сприйняття своєрідний імунітет. Їх складно було підкупити лише “ідейною новизною”. Не бажаючи більше бути експериментальним полем, добровільно на реформи селянство погоджувалося лише за активної участі в ній влади. У такий спосіб відповідальність за дії розподілялася порівну.

Таким чином, ставлення селян Таврії до аграрного законодавства Уряду Півдня Росії зумовлювалося причинами соціально-економічного, суспільно-політичного, суб'єктивного характеру. Діапазон коливався від стриманого ставлення до активної зацікавленості.

1. *В местностях, занятых нами // Таврический голос. – № 252. – 1920.*

2. ДАРФ. – ФР. 355. – Оп. 1. – Спр. 20.

3. ДАРФ. – ФР. 355. – Оп. 1. – Спр. 18.

4. ДАРФ. – ФР. 355. – Оп. 1. – Спр. 3а.

5. ДАРФ. – ФР. 355. – Оп. 1. – Спр. 4.

6. *Аграрная политика Врангеля // Красный архив. – 1928. – т. 1.*

7. *Цветков В. Аграрная политика белогвардейских правительств Деникина и Врангеля (1919–1920 гг.): дис. ... канд. ист. наук / В. Цветков. – М., 1996.*

8. *Анкудинов Е. Опыт решения политических и экономических проблем в условиях гражданской войны (деятельность правительства П. Н. Врангеля) : дис. ... канд. полит. наук / Е. Анкудинов. – О., 1997.*

9. *Бородин С. Аграрні відносини в Криму (1918"1926): дис. ... канд. іст. наук. / С. Бородин. – Запоріжжя, 2000.*